

TELHÎS'İN MUHTEVÂ TASNİFİ

Mohammed Ali SHAREEF*

Özet

Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsu'l-Miftâh adlı kitabı, belâgat mirâsının önemli eserlerinden biri sayılmaktadır. Eser, 8.yy.'da yazıldığından beri günümüze dek değerini kaybetmemiş ve hakkında çeşitli çalışma ve incelemeler yapılmıştır. Ancak eserin bölümlerinin tertibi ve içerdiği terimlerin tasnifi hakkında ciddi bir gayrete rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Telhîs'e kaynaklık eden Sekkâki'nin Miftâhu'l-'Ulûm adlı eseri ile söz konusu eserin arasında, bölümlerin tertibi ve tasnifi açısından bir karşılaştırma yapılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hatîb el-Kazvîni, et-Telhîs, belâgat, meânî, beyân, bedî, tasnif.

THE CLASSIFICATION OF TELKHÎS'S CONTENT

Abstract

al-Khatîb al-Qazwîni's book named Talkhîş al-Miftâh has been considered as one of the important works belong to 'ilm al-balagha heritage. Since it has been written in 8th century, has remained important and has been studying in many respects. However a serious effort is not encountered about composition of the chapters and classification of the terms in the work. Thus this essay aims comparison between Talkhîş al-Miftâh and Abû Ya'qûb al-Sakkâki's Miftâh al-'Ulûm which is the source of Talkhîş in respect to composition of chapters and classification of terms.

Key words: Hatîb el-Kazvîni, et-Telhîs, eloquence, statement, aesthetic, classification.

Belâgat çalışmaları, başlangıçta şiir nakdi, şiir sanatları, dil ve nahiv eserlerinde dağınık, tertipsiz ve bazen de nahiv konularıyla iç içe durumda

* Öğr. Gör., Kerkük Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-posta: mohammedshreef1972@gmail.com

idi. Dil ve edebiyatla ilgili ilimlerin disiplinlere ayrılması ve her dalda yapılan çalışmaların bağımsızlaşmasıyla belâgat çalışmaları gittikçe daha net ve belirgin bir şekilde yol almaya devam etmiştir. Ayrıca *Kurân-ı Kerim*'in icâzı konusunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için dil ve belâgat açısından sağlam ve ilmî yorumlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Öte yandan ilimlerin - özellikle 3. yy.'dan itibaren- olgunluk çağına girmesiyle her bilim dalında detaylı bilgileri içeren çalışmaların yapılması icâp etmiştir. Bütün bunlar belâgat ilminin bağımsızlığına neden olmuştur. Dolayısıyla 5. yy.'dan itibaren başta Abdülkahir el-Cürçânî olmak üzere İbn Sinan el-Hafâcî, Fahreddin er-Râzî, Zemahşerî, İbnu'l-Esîr ve Sekkâkî gibi alimlerin çeşitli çalışmalarıyla belâgat ilmî disiplinleşme ve oluşum aşamalarını tamamlamıştır. Adları geçen şahsiyetlerin ve diğer belâgatçilerin çabaları sayesinde belâgat sahasındaki çalışmaların sayısı artmış, farklı ilim adamlarına ait değişik düşünce, bakış açısı ve muhtelif yorumlar ise, tartışma konusu olan birçok husus yaratmıştır. Belâgat konularının ve terimlerinin tertibi ile tasnifi ve eserlerde yapılan değişik taksimat söz konusu hususların başında yer almıştır. Kendisinden önceki çalışmalardan faydalanan Sekkâkî, meşhur *el-Miftâh* adlı eserindeki belâgat konularına yaptığı taksimatla tasnif açısından yeni bir çığır açmıştır. Hatîb el-Kazvîni ise Sekkâkî'nin yaptığı tasnifi beğenerek, *el-Miftâh*'ı *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseriyle ihtisar etmiştir. Ancak Kazvîni *el-Miftâh*'ı ihtisar ederken bazı değişiklikler yapmış ve eklemelerde bulunmuştur.

Bu çalışmada, *Telhîs*'in muhtevâ tasnifi ve tasnif edilen maddelerin üzerinde durulacak; Kazvîni'nin Sekkâkî ile, konuların tasnifi ve tertibi bakımından ihtilaf ettiği hususlara da değinilecektir.

Telhîs'in muhtevâsı ve eserdeki belâgat konularının tertibi incelenmeden önce, Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'taki üçlü taksimi kısaca gözden geçirilecektir.

Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserini, üç ana bölüm üzerine kurarak yazmıştır. Birinci bölümde ilmu's-sarf ve iştikâk'ı; ikinci bölümde ilmu'n-nahv'i; üçüncü bölümde ise ilmu'l-me'ânî ile ilmu'l-beyân ve bunlara eklediği muhassinat-i lafziyye ve ma'neviyye konularını ele almıştır. Ilmu'l-istidlâl ile ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfi ise, ilmu'l-me'ânî ile ilmu'l-beyân'ın öğrenme sırasında yararlı ilimlerden oldukları için üçüncü bölüme (Me'ânî ve Beyân ilimleri bölümüne) eklemiştir. Böylece eser Sarf, Nahiv, el-Me'ânî ve'l-Beyân, Mantık, el-'Arûz ve'l-Kavâfi ilimlerini ihtivâ eden bölümlerden meydana gelmiştir (es-Sekkâkî 2000:19). *el-Miftâh*'ın üçüncü kısmını belâgat ilmine ayıran Sekkâkî genel olarak belâgat konularını aşağıdaki tasnife göre ele almıştır:

- Ilmu'l-me'ânî ile ilmu'l-beyân'ın tanımını ihtivâ eden bir mukaddime (önsöz).
- Ilmu'l-me'ânî.
- Ilmu'l-beyân.
- Belâgatle fesahatın tanımını içeren bir bölüm.
- Sonradan Bedî' ismiyle tanınan lafzî ve ma'nevî Muhassinat.

Sekkâkî ilmu'l-bedî' terimini eserinin hiçbir yerinde kullanmamıştır. Kendisi ele aldığı bedî' sanatlarını, kaynağı fesahat olan lafzî ve ma'nevî muhassinat başlıkları altına toplamıştır.

el-Miftah'taki belâgat konularının tertibine göre, me'ânî ile beyân ilimlerinden sonra gelen muhassinat-i lafzîye ve muhassinat-i ma'neviye konularını, ilmu'l-bedî' terimi altında toplayan ilk kişi Bedreddin b. Mâlik olmuştur. İbnu'n-Nâzım adıyla meşhur olan Bedreddin b. Mâlik, *Miftâhu'l-'Ulûm*'un şerhi olan *el-Mişbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'* adlı eserinde aslına sadık kalarak, Sekkâkî'nin kullandığı aynı yöntemi izlemiş, ancak son bölümü bağımsız bir bölüm olarak, Ilmu'l-Bedî' adı ile ele almıştır (Dayf:315-316; Matlûb 1980:47; Bulut 2013:28).

İbnu'n-Nâzım'dan sonra, Hatîb el-Kazvînî *el-Miftâh*'ın belâgatle ilgili olan kısmını özetlerken eserdeki tertibi gözetmişse de, birtakım değişiklikler yaparak, kendi fikrinin orijinalliğini ispatlamaya çalışmıştır. Kazvînî eserini Fâtihatü'l-Kitab (önsöz), Mukaddime, el-Fennu'l-Evvel: Ilmu'l-Me'ânî, el-Fennu's-Sânî: Ilmu'l-Beyân, el-Fennu's-Sâlis: Ilmu'l-Bedî' ve Hatime olmak üzere altı bölüm halinde kurmuştur. *Telhis*'teki belâgat konuları aşağıdaki bölümlere göre tertip edilmiştir.

Kazvînî, tahmid ve salveyle başlayan ve dîbâce şeklinde olan kısa bir ön sözle esere giriş yapar, ondan sonra "*Belâgat ve ona bağlı olan ilimler, Arapça'nın inceliklerinin, sırlarının anlaşılması ve Kurân-ı Kerîm'in i'câzının belirtilmesi ile ilgili olduğu için, ilimlerin en üstünü ve incesi sayılır.*" şeklinde belâgat ilminin değeri ile mertebesinin yüceliği ve *Kurân-ı Kerîm'in i'câzı* konusundaki ehemmiyetini belirttikten sonra eserin yazılış sebebini şöyle anlatır:

"İmâm Ebû Yakub es-Sekkâkî'nin yazdığı, tertibi güzel, yazılışı tam ve içeriği zengin olan Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserinin üçüncü kısmı, belâgat alanındaki teliflerin en kıymetlisidir. Ancak oda haşiv, itâle ve ta'kidden korunmamış, açıklama ve ayıklamaya muhtaç olduğu için kısaltılması mümkündür." (el-Ḥatîbu'l-Kazvînî 2009:5).

Kazvîni, yazdığı eserin bir muhtasar şeklinde olup, *Miftâhu'l-'Ulûm*'daki kaideleri ihtivâ ettiğini; şerh sırasında örnek ve şevâhid gösterdiğini; konuların tertibinde kolaylık sağladığını; kapalı konuların anlaşılmasını kolaylaştırdığını; bazı eski kitaplardan faydalanarak, ziyâdeler eklediğini açıklar. Ardından eserin adını *Telhîsu'l-Miftâh* koyduğunu bildirerek, faydalı ve başarılı bir kitap olması için dua eder.

Kazvîni, bu önsözden sonra mukaddime bölümüne başlar, ancak Sekkâkî'nin yazdığı mukaddimenin konusundan apayrı bir konuya girer. Sekkâkî, ilmu'l-me'ânî ile ilmu'l-beyân konularına başlamadan önce, iki ilmin tanımını, ana çizgilerini ihtivâ eden bir mukaddime yazmıştır. Kazvîni ise, Sekkâkî'nin ilmu'l-me'ânî ile ilmu'l-beyân bahsinin akabinde anlattığı fesâhat ile belâgat konusunu, *Telhîs*'in mukaddimesinde ele almıştır. Kazvîni mukaddimedede, fesâhat ile belâgatin detaylı şekilde tanımlarını yapmadan iki kavramın sadece kısımlarını ve sınırlarını anlatmıştır. Kazvîni fesâhati, *kelimenin fesâhati*, *kelâmın fesâhati* ve *mütekellimin fesâhati* şeklinde üç kısma ayırarak şöyle tanımlamıştır:

- **Kelimenin fesâhati:** Tek kelimedede fesâhatin bulunması için, o kelimenin üç kusurdan arınması şarttır ve bunlar: *tenâfürü'l-hurûf*, *garâbet*, *muhâlefetü'l-kıyâs*.
- **Kelâmın fesâhati:** Kelâmın fesâhati, kelâmın, za'fü't-te'lîf, tenâfürü'l-kelimât, ta'kîd, keşreti't-tekrâr ve tetâbu'î'l-izâfât kusurlarından arınması ve kelimelerinde fesâhatin bulunmasıdır.
- **Mütekellim fesâhatinin şartı,** maksudu fasîh bir dille ifade etmek melekesinin bulunmasıdır.

Görüldüğü gibi Kazvîni'nin, Sekkâkî'nin bahsettiği fesâhat konusundan ayrılarak, fesâhat kavramını bu çerçeveye sınırlandırması konuya yenilik getirmiştir. Aslında fesâhat kavramının belâgat ilimlerinden sonra veya önce ele alınışı, sadece yer değiştirme meselesi olmayıp, fesâhatin belâgatin tümünün ayrılmaz bir parçası olup olmaması konusunun tartışılmasına yol açmıştır (Matlûb 1980:96). Gerçi Sekkâkî fesâhati, fesâhat-ı lafziyye ve fesâhat-ı ma'neviyye diye ikiye ayırmadan önce fesâhatin sınırları ile şartlarından söz etmiştir, ancak Kazvîni'nin kullandığı "*tenâfürü'l-hurûf*", "*garâbet*", "*muhâlefetü'l-kıyâs*", "*za'fü't-te'lîf*"...vs. terimlerini zikretmemiştir. Böylece Sekkâkî, müfred (kelime)den ziyade nazma (kelime dizisi) önem veren Abdülkahir ve Razi'lerin izinde yürüyerek, fesâhati, merci'i me'ânî ve beyan ilimleri olan belâgate bağlamamıştır (Matlûb- Başîr 1999:63). Kazvîni'nin fesâhat mefhumu ise, me'ânî, beyan, bedî' olmak üzere üç ilmi kapsamaktadır. Bu tanımlamanın, mukaddime kısmında fesâhatin açıklanmasına neden olduğu düşünülmektedir. Kazvîni bu tutumuyla İbni Sinan el-Hafâcî ve İbnu'l-Eşîr etkisi altında kalmıştır (Dayf:336). Kazvîni'nin:

Tenâfürü'l-hurûf için	:	عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرِزَاتٌ إِلَى الْعَلِيِّ
Garâbet için	:	وَفَاجِحًا وَمَرَسِينًا مُسْرَجًا
Muhâlefetü'l-kıyâs için	:	الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ
Tenâfürü'l-kelimât için	:	وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ
Ta'kîd için	:	وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمْلَكًا أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ
Kesretü't-tekrâr için	:	سَبُوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدٌ
Tetâbu'ul-izâfât için	:	حَمَامَةٌ جَزَعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي

ileri sürdüğü örnek mısralar bile İbn Sinan'ın *Sırru'l-Feşâha* adlı kitabında geçen örneklerdir. (EL-ḤAFÂCÎ EL-HALEBÎ 1982:70, 98, 105, 111)

Kazvîni, fesâhat bahsinden sonra belâgatın sınırlarını ve belâgatın sadece kelâm ve mütekellimde bulunması şartını kısaca anlatmaya geçer. Ona göre **kelâmın belâgati, kelâmın fasih olmasının yanı sıra, muktazâ-yı hâle mutabik olmasıdır**. Muktazâ-yı hâl, kelâmın farklı durumlarda ve mertebelerde bulunmasına göre değişebilir. Mesela tenkîr (belirsizleştirme), itlâk (genelleme), taqdîm (öne alma) ve zikretmek kavramlarının her biri diğerine muhaliftir. Mütekellimin belâgati ise, **kendisinin belîğ bir söz kurabilme melekesine (yeteneğine) sahip olmasıdır** (el-Ḥaṭîbu'l-Ḳazvîni 2009:8-9; el-Ḥaṭîbu'l-Ḳazvîni 2003: 20-21).

Kazvîni, Mukaddime'nin sonunda, belâgat ilminin, tarih boyunca belâgatçiler tarafından bazen beyân bazen de bedî lafızlarıyla ele alınmasını şu şekilde anlatır: "...Birçokları, tümüne birden ilmu'l-beyân adını verir. Birincisine ilmu'l-meânî, son ikisine ilmu'l-beyân; üçüne birden ilmu'l-bedî adını verenler de vardır..." (Telhîs ve Tercümesi:5).

Kazvîni, Mukaddime bölümünden sonra Ilmu'l-me'ânî bölümüne başlar. Kendisi, Sekkâkî'nin işlediği me'ânî konularının aynısını ele almıştır. "...Ancak me'ânî bahislerinde, *Takdîm-Te'hîr* (öne alma-geriye atma); *Taleb maddesinde aynı mevzu için İnşâ* terimini başlık olarak kullanmak gibi bazı değişiklikler yapmıştır..." (Dayf:338). Söz konusu değişiklikleri yakından görmek için ilk önce Sekkâkî'nin tertip ettiği meânî ilminin konularının tasnifine vakıf olunmalıdır.

Sekkâkî, me'ânî ilminin şerhine bir *Temhîd* (giriş)le başlar, bu girişte, Arapçada kelâmın (sözün) *haber* ve *taleb* olmak üzere iki bölümden oluştuğunu açıklamıştır.

Akabinde **Ârâu'l-'Ulemâ' fî'l-Ḥaberi ve't-Taleb** başlığı ile, Haber ve Taleb konusu hakkında âlimlerin görüşlerini ihtivâ eden bir bölüm yazdıktan sonra, me'ânî ilminin bahislerine aşağıdaki tertiple devam eder (es-Sekkâkî 2000):

- a) **el-Kânûnu'l-Evvel** : *el-Haber*
Sekkâkî, bu bölümü dört fen üzerine kurmuştur, bu fenler şunlardır:
- a.1. **el-Fennu'l-Evvel**: *el-İsnâdu'l-Ḥaberî*
Sekkâkî, haberin (ibtidâî, talebî, inkârî) çeşitlerinden bahsetmiştir.
- a.2. **el-Fennu's-Sânî**: *el-Müsnedu İleyhi*
- a.3. **el-Fennu's-Sâliş**: *el-Müsned*
Faşl: *Fülin ve kendisine bağlı olanların durumları*
- a.4. **el-Fennu'r-Râbi'**: *el-Faşl ve'l-Vaşl, el-İcâz ve'l-İnâb*
Faşl: *el-Kaşr*
- b) **el-Kânûnu's-Sânî** : *eṭ-Taleb*
Sekkâkî bu bölümü de beş bâb (bölüm)a ayırmıştır:
- b.1. **el-Bâbu'l-Evvel** : *et-Temennî*
- b.2. **el-Bâbu's-Sânî** : *el-İstifhâm*
- b.3. **el-Bâbu's-Sâliş** : *el-Emr*
- b.4. **el-Bâbu'r-Râbi'** : *en-Nehî*
- b.5. **el-Bâbu'l-Hâmis** : *en-Nidâ'*

Hatîb el-Kazvînî, konunun açıklamasına, me'ânî ilminin tanımıyla başlar, konularının *Ahvâlu'l-İsnâdi'l-Ḥaberî*, *Ahvâlu'l-Musnedi İleyh*, *Ahvâlu'l-Musned*, *Ahvâlu Mute'allikâti'l-Fi'l*, *el-Kaşr*, *el-İnşâ'*, *el-Faşl ve'l-Vaşl*, *el-İcâz ve'l-İnâb* ve *l-Musâvât* olmak üzere sekiz bâbdan oluştuğunu bildirir. Kazvînî, kelâmın ya haber ya da inşâ olduğunu belirttikten sonra, yukarıda bahsi geçen me'ânî ilminin bölümlerini aşağıdaki gibi ele alır:

1) **Ahvâlu'l-İsnâdi'l-Ḥaberî**

Kazvînî, bu konuda Sekkâkî'nin bahsettiği *el-ḥaberu'l-ibtidâ'i*, *el-ḥaberu't-talebî* ve *el-ḥaberu'l-inkârî* mevzularına ilâveten ve Sekkâkî'nin me'ânî ilminin konuları arasında zikretmediği *aklî hakikât* ve *aklî mecâz* konularına değinmiştir (el-Kâliş 2010:216). Kazvînî'nin Sekkâkî'yle ihtilâf ettiği bu konu hakkında Mehmet Yalar'ın ifâdesi şöyledir:

“...el-Kazvînî'nin *es-Sekkâkî*'yi reddettiği konulardan biri de *aklî mecâz* konusudur. *es-Sekkâkî*, bunu müstakil bir konu saymayı meknî istiâreye dahil ederken, el-Kazvînî, onun bu görüşünü reddederek, bunun, beyân ilminin değil, maânî ilminin müstakil konularından biri olduğunu söylemiştir. Aralarındaki bu görüş ayrılığından dolayı olmalıdır ki, *es-Sekkâkî*, bu konuya beyân ilmi içerisinde yer verirken el-Kazvînî, bunu maânî ilminin isnâd bahsi içerisinde zikretmiştir...” (Yalar 1997:67).

Kazvîni, aklî hakikat ve mecâzın hangi ilmin çerçevesi dahilinde incelenmesi gerektiği hakkındaki görüşünü *el-Îzâh*'ta şu şekilde zikreder: "...*Sekkâkî ve onu izleyenler gibi, aklî hakikat ve mecaz konusunu beyân ilmi bahsinde zikretmedim, zira bu konu meânî ilminin tarifine dahildir...*" (el-Ĥaĥĥibu'l-Kazvîni 2003:39).

2) Aĥvâlu'l-Müsnedi İleyhi

Kazvîni, Sekkâkî'nin zikrettiği el-müsnedu ileyhi'nin durumlarını, tertip bakımından ufak değişiklikler yaparak, ihtisar edip aktarmıştır. el-Müsnedu İleyhi'nin durumlarını şu şekilde ele almıştır: el-Müsnedu İleyhi'nin Hazfî, el-Müsnedu İleyhi'nin Zikri, el-Müsnedu İleyhi'nin Marife (belirli) Yapılması, el-Müsnedu İleyhi'nin Nekire (belirsiz) Yapılması, el-Müsnedu İleyhi'nin Tavsifi (nitelenmesi), el-Müsnedu İleyhi'nin Te'kîdi (pekiştirilmesi), el-Müsnedu İleyhi'nin Beyânı, el-Müsnedu İleyhi'den Bedel Yapılması, el-Müsnedu İleyhi'ye Atıf Yapılması, el-Müsnedu İleyhi'nin (zahir-i fasl ile) Fasl Edilmesi, el-Müsnedu İleyhi'nin Takdîmi (Öne Geçirilmesi), el-Müsnedu İleyhi'nin Tehiri (Geriye atılması), el-İltifat, el-Kalb¹ (el-Ĥaĥĥibu'l-Kazvîni 2009:15-28; Telhîs ve Tercümesi:13-34).

3) Aĥvâlu'l-Müsned

Kazvîni, el-Müsned'in durumlarını şu bahislerle anlatır: Müsned'in Terk Edilmesi (kullanılmaması), Müsned'in Zikr Edilmesi, Müsned'in Müfred Olması, Müsned'in Fiil Olması, Müsned'in İsim Olması, Fiil olan el-Müsned'in (Meful vb. ile) Sınırlanması, Fiil olan Müsned'in Terk Edilmesi (Sınırlanmaması), Fiil olan Müsned'in Şartla Sınırlanması, Müsned'in Tenkîr'i (Nekire olması), Müsned'i İzâfet ve Niteleme ile Tahsîs etmek, Müsned'in Ma'rife (belirli) Olarak Gelmesi, Müsnedin Cümle Olması, Müsned'in Tehîr'i (geriye atılması), Müsned'in Takdîm'i (öne alınması), (el-Ĥaĥĥibu'l-Kazvîni 2009:28-33; Telhîs ve Tercümesi:34-43).

4) Aĥvâlu Mute'allikâti'l-Fi'l (Fiille ilişkili olanların durumları)

Sekkâkî, bu bölümü Müsned bahsine ek olarak ele almıştır. Kazvîni, bu konuda Sekkâkî'yle ihtilaf etmeyerek, sadece konuyu Müsned bahsinden sonra ayrı bir başlık altında göstermiştir².

¹ **Qalb** قلب teriminin, belâgat âlimlerince, biri **bedî'** ilminin sanatlarından, diğeri ise **me'ânî** ilminin bahislerinden olmak üzere iki farklı kullanılış şekli vardır (ez-Zehrâni h. 1413:170; 'Arafa 1984:1/212). Söz konusu terimi me'ânî ilminde, Sekkâkî ile Kazvîni'nin -tertip bakımından- farklı konular içerisinde ele almaları dikkat çekicidir. Sekkâkî Qalb sanatını Müsned'in Tenkîr'i konusunda ele almıştır. Kazvîni ise bu sanatı, Müsnedu ileyhi konusunda sözün muktazâ-yı zâhirin hilâfına başlığı altında göstermiştir.

² Burada Sekkâkî'nin yaptığı taksimatın daha isabetli olduğu düşünülmektedir, Müsnedin fiil olması fiille ilgili durumların müsned bahsinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmasını

5) el-**Kaşr**

Sekkâkî, Kasr konusunu *el-Faşl ve'l-Vaşl, el-Îcâz ve'l-Îtnâb* konulu bölümde icâz ve itnâb konusunun şerhinden sonra Faşl başlığı altında ele almıştır. Kazvîni ise bu konuyu *Ahvâlu Mute'allikâti'l-Fi'l* konulu bölümden sonra bağımsız olarak açıklamıştır.

6) el-**İnşâ**

Bu bölüm, Sekkâkî'nin zikrettiği Taleb bölümünün aynısıdır. Zira Kazvîni, Sekkâkî'nin kelâmın, **Haber** ve **Taleb** olmak üzere iki kısımdan teşekkül ettiğini söylemesinden hareketle, kelâmın ya **haber** ya da **inşâ** olduğunu ileri sürmüştür (Dayf:342). Böylece İnşâ kısmı Taleb kısmını karşılamaktadır. Bundan dolayı *el-Miftâh*'ta Taleb kısmında açıklanan Temennî, İstifhâm, Emir, Nehî ve Nidâ bahisleri, *Telhîs*'teki İnşâ kısmının konularını oluşturmuştur.

7) el-**Faşl ve'l-Vaşl**

Sekkâkî, Faşl, Vaşl, Îcâz, itnâb konularını el-Fennu'r-Râbi' başlığı altında ele almıştır. Kazvîni ise, konularının içeriğinde değişiklik yapmayarak, Faşl ile Vaşl konusunu icâz ve itnâb konusundan ayırmıştır.

8) el-**Îcâz ve'l-Îtnâb ve'l-Müsâvât**

Sekkâkî bu konuyu ciddi tespitler, ayrıntılı açıklamalar ve net örneklerle anlatmıştır. Bu konuda Kazvîni Sekkâkî'ye itiraz etmediği gibi aralarında herhangi bir ihtilâf olmamıştır. Bununla beraber Kazvîni, icâz-itnâb konusunu *el-Miftâh*'tan daha açık ve daha anlaşılır bir şekilde anlatmış ve itnâb türlerinin bilgilerini ait oldukları "tevşî", tekrîr, zikru'l- hâş be'de'l-âm, îgâl, tezyîl, tekmîl "ihtirâs", tetmîm, i'tirâz" terimleri altında zikretmiştir ('Azudiddîn el-Îcî 1991:73). Daha önceden bir kısım belâgatçiler ise adları geçen terimleri Bedî sanatları olarak göstermişlerdir. Ayrıca Kazvîni, Sekkâkî'nin herhangi bir taksîmat yapmadan açıkladığı Îcâzı, Îcâz-ı Kasr ve Îcâz-ı Hafz olarak ikiye ayırmıştır (Matlûb 1967:242).

Kazvîni'nin Me'ânî ilmini bu şekilde tasnif ettiğine dair, Muhammed Abdülmün'im Hafacî'nin ifâdesi şöyledir:

"...Kazvîni, bazı ihtilâflarla birlikte, Me'ânî ilminin konularının taksîminde Sekkâkî'yi izlemiştir. Me'ânî ilmini sekiz bölümle sınırlayan Kazvîni, kelâmın ya haber veya inşâ olduğunu söylemiştir. Zira kelâm,

gerektirir ve bu konuda Babertî'nin ifâdesi şöyledir: "... Ahvâlu Mute'allikâti'l-Fi'l'in Müsned kısmına bağlanmasının sebebi bir şeyin müteallikâti kendisine tabi olmasındandır, böylece fiille ilişkin durumların müsned konusunun şerhinden sonra açıklanması gayet yerinde ve münasiptir..." (el-Bâbertî 1983:303).

kendisine mutabık olsun veya olmasın bir **dış nisbeti** bulunduğunda **haber**; dış nisbeti bulunmadığı halde **inşâ** olması cihetiyle değerlendirilir³. Böylece Kazvîni önce haberi sonra inşâyı ele almıştır. Bu şekilde haberin ana unsurlarını teşkil eden ve tertip bakımından sıralanmaları ehemmiyetli olan isnâd, müsnedu ileyhi ve müsned bahislerini öne almıştır. Müsnede gelince fül olması, muttasılun bihi olması, ism-i fâil manâsı taşıması gibi durumlarda mute'allikâti olur. Bu sebeple Ahvâlu Mute'allikâti'l-Fi'l dördüncü bâbı teşkil eder. Isnâdla Mute'allikâtu'l-Fi'l konuları kasr (tahsis etmek)a uğrayabileceği için, kasr mevzuu beşinci bölümü teşkil etmiştir. Akabinde inşâ bahsi, altıncı bölümün konusu olmuştur. Bu şekilde cümlelerin iç yapısı anlatıldıktan sonra, cümleler arasındaki münasebeti kuran atıf durumu vasl ile fasl mefhumuyla belirlenir, böylece el-Vaslu ve'l-Fasl bahsi yedinci bölümü teşkil etmiştir. Sekizinci ve son bölümü icâz ve itnab konusuna tahsis etmiştir, zira belîğ kelâmın teleffuzu için - istenilen ifâdenin faydası göz önünde bulundurularak - sözün ya uzatma (itnab) ve ya kısaltma (icâz) ifâde şekillerine başvurulur..." (el-Haṭîbu'l-Kazvîni 1993:1/56-57).

Kazvîni, Me'ânî ilminden sonra Beyân ilmine geçer. Bu konuda Sekkâkî'ye bağlı kalarak, Beyân bahsini Me'ânî bahsinden sonraya ertelemiştir. Sekkâkî, Beyân'ın Me'ânî'nin bir şubesi olduğu düşüncesiyle, Beyân'ı Me'ânî'den sonraya almıştır, kendisi söz konusu düşüncesini, *el-Miftâh* adlı eserinin Ilmu'l-beyân konusunda şu ifadeyle savunmuştur : "...İlmu'l-beyân, Ilmu'l-me'ânî'nin ayrılmaz bir şubesi olduğuna göre, aralarındaki bağlantı müfredin mürekkepten olması mertebesindedir, bu yüzden onu sonraya erteledik..." (es-Sekkâkî 2000:249).

Kazvîni'den önceki belâgat âlimleri, beyân ilmini, sırasıyla *mecaz*, *teşbih*, *istiare* ve *kinaye* bahisleri şeklinde ele almışlardır⁴. Ancak Sekkâkî, Abdulkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserinde zikrettiği taksiminden istifâde ederek, beyân kısmını tertip etmiştir. Fakat Sekkâkî beyân konularını tertip ederken teşbihi mecaz bahsine takdim etmiştir. Zira mecazın konularından olan istiare teşbihe istinad ettiği için, önceden teşbihin açıklanması gerektiğini düşünmüştür. Böylece Sekkâkî, beyân ilmini *Teşbih*, *Mecaz* ve *Kinâye* olarak üç asıl üzerine oturtmuştur (Yûsuf 1981: 50). Bu metodu izleyen Kazvîni, aynı taksimatla beyân konusunu ele alır, fakat kendi belâgat anlayışını ve orijinalliğini bazı itirazlarla ortaya koyar.

³ Kelâm, nisbetine göre iki türdür: **Birinci** tür, bir gerçeği veya bir olayı ifâde eden sözdür. Kelâmın dışında olan bir varlıktan veya bir meseleden haber verildiği için, buna dış nisbet denmektedir. Bu tür kelâm, doğrulama, yalanlama ve pekiştirme ifâdelerini taşımaktadır. Kelâmın **ikinci** türü ise, dış nisbeti olmayan bir sözdür. Burada mütekellim sözü inşâ etmek için, temennî, istifhâm, emir, nehî edatlarını kullanır (Abbas 1997:99; el-'Âkûb - eş-Şitîvî 1993:59).

⁴ Bu taksim Abdulkahir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa* adlı eserinde bildirdiği taksimdir.

Kazvîni, sıralamaya göre beyân ilminden sonra gelen Bedî' ilmine geçer. Sekkâkî'nin Me'ânî ile Beyân ilimlerinin tevâbî'i değerinde tuttuğu Fesâhat-ı Ma'neviyye ve Fesâhat-ı Lafziyye sanatlarını ayrı bir disiplin halinde İlmu'l-Bedî' başlığı altında ele almıştır.

Kazvîni Sekkâkî'ye itiraz ederek, gösterdiği değişikliklerin çoğunu bedî' ilminin muhtevâsında bildirmiştir. Bu konuda Sekkâkî'yle ittifak ettiği "el-mutabaka, mura'âtü'n-nazîr, el-müşâkele, el-müzâvece, el-leffü ve'n-neşr, el-cem', et-tefrîk, et-taksîm, el-cem' ma'a't-tefrîk, el-cem' ma'a't-taksîm, el-istitbâ', et-tevcîh, sevkü'l-ma'lûmi mesâka gayrihi (Kazvîni > tecâhul-i 'ârif), et-tecnis (Kazvîni > cinâs), el-iscâ' (Kazvîni > seci'), el-kalb" sanatlarına eklediği "el-irsâd, el-'akis, er-rücû', et-tevriye, el-istihdâm, et-tecrîd, el-mübâlağa, el-mezhebu'l-keâmî, hüsnu't-ta'lîl, et-tefrî', te'kîdu'z-zem bimâ yuşbihu'l-medh, te'kîdu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zem, el-idmâc, el-hezeli'l-lezî yurâdu bihi'l-cidd, el-kavlu bi'l-mûcib, el-ittirâd, el-muvâzene, et-teşrî', lüzûm mâ lâ yelzem" sanatları *Telhîs* eserine ayrıcalık katmıştır (Ebû Ali 1983:184).

Kazvîni'nin başka ilavelerinden biri de, eserin sonunda yer alan ve hatime mahiyetinde olan "fi's-Serikâti's-Şi'riyye" adlı bölümdür. Kazvîni, bu bölümde Serikât-ı Şi'riyye'den saydığı "el-iktibâs, et-tazmîn, el-'akd, el-hal, et-telmîh" hünerlerinden bahsetmiştir. Ayrıca söz konusu bölümün bir alt bölümü olarak gösterdiği "mütেকellimin itinâ ettiği hususlar" konusunda "ibtidâ, tahallus, intihâ" hünerlerini ele almıştır.

Sonuç

Kazvîni, *el-Miftâh*'ın üçüncü bölümünü özetlemek için kaleme aldığı *Telhîs* adlı eserinde yöntem bakımından değişiklikler ve ilâveler yaparak, önemli yorumlarda bulunmuştur. Kazvîni'nin bu tasarrufu kitabın mukaddimesinde yer alan kendi ifâdesinden anlaşılmaktadır. Kazvîni'nin bu tutumu, kendisini bir şârih veya taklitçi değil, Sekkâkî'ye itirazları ve eleştirel düşünceleriyle asil bir belâgatçi sıfatını kazandırmıştır. Kazvîni'nin *Telhîsi*'nin genel yapısındaki değişiklikler ve bölümlerin taksimatında yaptığı ilâveler, muhassinât-ı ma'neviyye ve lafziyye'yi bağımsız bir ilim hâline getirmek, bunlara *el-Miftâh*'takinden daha fazla sanat dahil etmek; fesâhatle belâgat konusunu içeren bir mukaddime kaleme almak; es-Serikâtu's-Şi'riyye konusuyla bir hatime inşâ etmek suretiyle olmuştur. Kazvîni fesâhatle belâgat konusunu, iki kavramı birbirinden ayırarak, ayrıntılı açıklamalarla daha anlaşılır hâle getirmiştir. Kazvîni, fesâhati bedî'in maksatlarından çıkararak, belâgat ilminin her üç kısmına giriş olarak izâh etmiştir. Meânî ilmi kısmında, hedeflediği açıklığı uygulayarak, kapalılık ve haşve uğramadan alt konuların taksimatını yapmıştır.

Kazvîni'nin yaptığı değişikliklerin çoğu bedî' konusunda olmuştur. Kazvîni, bedî'i açık ve belirgin bir şekilde tarif edip, içine yeni sanatlar dahil ederek, bağımsız bir ilim hâline getirmiştir. Kazvîni'nin *Telhîs*'e es-Serikâtu's-Şi'riyye başlığı ile hazırladığı hâtime, belâgat ilminin tasnif yöntemi konusuna yenilik katmıştır.

Kaynaklar

- ‘AZUDİDDİN EL-İCÎ (1991), *el-Fevâ'idu'l-Giyâsiyye*, Tah.: Aşık Hüseyin, Dâru'l-Kitab el-Mısri - Dâru'l-Kitab el-Lübnanî, 1.bs.
- ABBAS, Fađl Hasan (1997), *el-Belâga Fünûnühâ ve Efnânühâ – İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', Ürdün, 4.bs.
- ‘ARAFÄ, Abdulaziz Abdulmuti (1984), *Min Belâgati'n-Nazmi'l-'Arabî*, Alemu'l-Kutub, Beyrut, 2.bs.
- BULUT, Ali (2013), *Belâgat (Me'ânî, Beyân, Bedî')*, M.Ü. İlahiyet Fakültesi Vakfı Yay. Nu:284, İstanbul, 1.bs.
- DAYF, Şevkî, *el-Belâga Te'avvur ve Tarih*, 9.bs., Dâru'l-Ma'ârif, Mısır.
- EBÛ ALİ, Muhammed Barakât Hamdî (1983), *eş-Şûratu'l-Belâgiyye 'Inde Behâuddîn es-Sübkî*, Dâru'l-Fikr li'n-Neşri ve't-Tevzî', Ammân- Ürdün, 2.bs.
- EL-‘ÂKÛB, İsâ Ali-EŞ-ŞİTÎVÎ (1993), Ali Sa'd, *el-Kâfi fi 'Ulûmi'l-Belâgati'l-'Arabîyye – el-Me'ânî*, Menşûrât el-Câmia el-Meftûha.
- EL-BÂBERTÎ, Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Ahmed (1983), *Şerhu't-Telhîs*, Tah. : Muhammed Mustafa Ramazan Sûfiyye, el-Münşcetü'l-‘Âmme li'n-Neşri ve't-Tevzî', Tarablus-Libya, 1.bs.
- EL-ĤAFÂCÎ EL-HALEBÎ, Ebî Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Said b. Sinân (1982), *Sırru'l-Fesâha*, 1.bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- EL-ĤATÎBU'L-KAZVÎNÎ (1993), *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, Şer.: Muhammed Abdülmün'im Ĥafâcî, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 3.bs.
- EL-ĤATÎBU'L-KAZVÎNÎ (2003), *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, haz.: İbrahim Şemseddîn, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye – Beyrut, 1.bs.
- EL-ĤATÎBU'L-KAZVÎNÎ (2009), *et-Telhîsu fi 'Ulûmi'l-Belâga*, Tah.: Abdülhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye – Beyrut, 2.bs.
- EL-KÂLİŞ, Zıyâuddîn (2010), *et-Taftâzânî ve Ârâ'uhu'l-Belâgiyye*, Dâru'n-Nevâdir- Suriye, 1.bs.
- ES-SEKKÂKÎ, Ebî Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali (2000), *Miftâhu'l-'Ulûm*, Tah.: Abdülhamid Hindâvî, Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, Beyrut- Lübnan, 1.bs.

- EZ-ZEHRÂNÎ, Nâsır b. Misfîr (h.1413), *Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'l-Esâlibi'l-Haberiyye min 'ilmi'l-Me'ânî fi İzâhi'l-Hatîbi'l-Kazvîni*, YLt., Ummu'l-Kurâ Üni., Suudi Arabistan.
- HATÎB EL-KAZVÎNÎ, *Telhîs ve Tercümesi*, haz.: Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- MATLÛB, Ahmed - EL-BAŞÎR, Hasan (1999), *el-Belâga ve 't-Tatbîk*, Irak Yüksek Öğretim Bakanlığı Yayınları, 2.bs.
- MATLÛB, Ahmed (1967), *el-Kazvîni ve Şüruhu't-Telhîs*, Mektebetü'n-nahda Yay., Bağdat.
- MATLÛB, Ahmed (1980), *Dirasat Belâgiyye ve Nakdiyye*, Irak Cumhuriyeti-Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Dâru'r-Reşid li'n-Neşr.
- YALAR, Mehmet (1997), *el-Hatîbu'l-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri*, Dt., UÜ. SBE., Bursa.
- YÛSUF, Ekrem 'Uşmân (1981), *Miftâhu'l-'Ulûm*, Bağdat Üniversitesi, Dâru'r-Risâle Basımevi, Bağdat.